

Emira Mešanović-Meša

Alica Arnaut

Amina Japaur

DUBLETI U UDŽBENICIMA ZA RAZREDNU NASTAVU – NORMATIVNA (NE)OPRAVDANOST I SVRHA

Sažetak

Standardnojezička norma počinje se učiti u ranoj školskoj dobi. Jedan od mnogobrojnih faktora koji utječu na taj proces jeste i jezik udžbenika koji se koriste u nastavi ne samo maternjeg jezika, nego i svih drugih nastavnih predmeta. Stoga je u ovom radu pažnja usmjerena upravo na jezik udžbenika u razrednoj nastavi koji su se koristili i koji se još uvijek koriste u školama u kojima se nastava izvodi na bosanskom jeziku. Upotreba dubleta u tekstovima udžbenika nije nimalo rijetka pojava, te su korišteni dubleti, njihova normativna i upotrebna vrijednost, status u bosanskom jeziku i još pokoje pitanje vezano za njihovo pravopisno obilježavanje postali predmet našeg istraživanja, a sve kako bi se utvrdio njihov utjecaj na razvijanje jezičke pismenosti učenika i komunikacijske kompetencije.

Ključne riječi: bosanski jezik, dubleti, norma, udžbenici

Uvod

Polazak u osnovnu školu predstavlja početak sistematskog izučavanja i usvajanja standardnog jezika, odnosno njegovih pravopisnih, gramatičkih i leksičkih pravila. Raznovrsni faktori određuju obim, dinamiku i uspješnost toga procesa, a jedan od njih jeste i sam jezik udžbenika koje učenici koriste u nastavi. Iznimna je vrijednost ovog segmenta, a posebice u nižim razredima osnovne škole kada se učenicima nude prvi pisani tekstovi koji će ih upoznati i s odlikama standardnog jezika, odnosno postaviti temelje njihove pismenosti. Dakle, udžbenici imaju višestruku ulogu – ispuniti ciljeve i zadatke nastavnoga programa određenoga predmeta, no bez obzira na to da li se radi o udžbeniku matematike, moje okoline ili muzičke kulture, udžbenik je uvijek u nastavnom procesu i temeljno sredstvo razvijanja jezičke kompetencije i pismenosti učenika. Usto jezik udžbenika treba biti prilagođen i uzrastu učenika kako bi se nesmetano ispunio njegov primarni cilj – usvajanje sadržaja iz određene oblasti, ali istovremeno i razvijale jezičke i komunikacijske sposobnosti – bogaćenje rječnika učenika, razvijanje sposobnosti upotrebe jezičkih jedinica i njihovih pravila u novim prilikama. S obzirom na to da se kod nas općenito ovom pitanju vrlo malo ili nikako ne poklanja pažnja, a jezik udžbenika rijetko postaje predmetom izučavanja i istraživanja, ovaj rad ćemo posvetiti upravo jeziku udžbenika i to njegovoj funkciji razvijanja i bogaćenja rječničkog fonda kod učenika i stjecanja pismenosti, odnosno upoznavanja učenika s temeljnim odlikama standardnog bosanskog jezika, kako bismo ukazali na to da se upoznavanje učenika s jezičkom normom planira od prvog školskog dana, na svim časovima i kroz svaku zapisanu riječ. Naučna istraživanja o ovome kao dijelu kompleksnijeg pitanja ranog jezičkog razvoja nisu zanemarena

u svijetu i u susjednim zemljama¹, a ne zaostaju ni radovi koji, između ostaloga, ukazuju i na važnost jezika udžbenika, kako onih namijenjenih za nastavu hrvatskoga jezika, tako i za druge predmete (matematika, priroda i društvo), postavljajući svoje teorijske okvire istraživanja ranog učenja i usvajanja jezika u općim lingvističkim teorijama (Chomsky /1966, 1989/; Slobin /1974/; Yule /1998/; Hymess /1984/), ali i u drugim teorijama koje su bitno odredile teorijski koncept ovih istraživanja (*teorija usvajanja semantičkih crta* /Clark 1973, 1981/, *teorija semantičke vučnice* /Smiley i Huttenlocher/, *teorija sintaktičke vučnice*, dok termini *ulazni i izlazni jezik* potječu iz *teorije ulaznog jezika* /Nelson 1973/, koja posmatra jezik usmjeren djetetu – ulazni jezik je jezik prilagođen i usmjeren djetetu, on direktno utječe na ciljani jezik, jezik koji se obrazovanjem želi razviti kod djeteta), dok su tri osnovna faktora koji utječu na to kakav će biti *ulazni i ciljani jezik* sljedeća: *razina komunikacijske kompetencije na organskom idiomu* (prvi usvojeni jezik), *utjecaj oglednoga govornoga modela* (učitelji, roditelji, okolina), te *utjecaj pisanog jezika školskih udžbenika* (Pavličević-Franić i Gazdić-Alerić 2010; Pavličević-Franić 2012). Iako je cilj ovog rada nešto drugačiji od ovih radova, prihvatamo stav da jezik školskih udžbenika ima veliki utjecaj na usvajanje norme jezika kod učenika i da uveliko doprinosi konačnom rezultatu u procesu usvajanja jezičke kulture općenito, te ih i određujemo kao korpus našeg istraživanja.

Usvajanje jezičke norme, pravopisne, gramatičke i leksičke, zadatak je predmeta Bosanski jezik i književnost u razrednoj nastavi koja treba da: „utječe na usvajanje jezičkih zakonitosti; sistemski uvodi učenike u sve oblike usmenog i pisanog izražavanja; utječe na razvoj jezičke kulture i izražajnih sposobnosti učenika; (...); utječe na usvajanje norme savremenog standardnog bosanskoga jezika“². Stoga su istraživanjem obuhvaćeni udžbenici koji su se koristili i koji se još koriste u nastavi predmeta Bosanski jezik i književnost (četiri udžbenika), no, kako zadatak predmeta Bosanski jezik i književnost koji se odnosi na usvajanje norme savremenog jezika ne može ostati samo zadaća ovoga predmeta, jer je usvajanje jezičke norme neodvojivo od izučavanja drugih predmeta i oblasti, analizirani su i udžbenici iz predmeta Moja okolina (četiri udžbenika), Priroda (jedan udžbenik), Društvo (jedan udžbenik), Muzička kultura (pet udžbenika),³ koje je Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke odobrilo za upotrebu u osnovnim školama – ukupno petnaest udžbenika za prvi, drugi, treći, četvrti i peti razred devetogodišnje osnovne škole. Važno je istaći da su se oni koristili ili se još uvijek koriste u osnovnim školama u Federaciji Bosne i Hercegovine, te svi rezultati i zaključci ovdje doneseni vrijede za nastavni proces na bosanskom jeziku koji se odvija na federalnom nivou u kojem su se upotrebljavali. U ovom radu pažnju ćemo posvetiti jednoj nimalo rijetkoj pojavi koja je primijećena u odabranim udžbenicima za razrednu nastavu – korištenje dubleta i višestrukosti u samim tekstovima udžbenika. Norma bosanskog jezika odlikuje se velikim brojem fonoloških, morfoloških i leksičkih dubleta, pa učenike čiji je maternji jezik bosanski valja upoznati s ovim fenomenom i podučiti ih njihovoj upotrebnoj vrijednosti. Ovakvi se slučajevi različito tretiraju u normativnim priručnicima. U *Rječniku bosanskoga jezika* (2010)

¹ Jedan od projekata je i *Razvoj komunikacijske kompetencije u ranome diskursu hrvatskoga jezika*, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (2007-2011).

² <https://mozks-ksb.ba/wp-content/uploads/2019/11/Nastavni-plan-i-program-od-I-do-V-razreda-devetogodisnje-osnovne-skole-za-skole-koje-realiziraju-nastavu-na-bosanskom-jeziku.pdf> (pristup 23. 10. 2024)

³ S obzirom na to da se u ranijim istraživanjima jezik udžbenika matematike za razrednu nastavu detaljno analizirao, te obuhvata i ovaj aspekt analize (Mešanović-Meša 2023, Mešanović-Meša i Japaur 2023), ti su se udžbenici izostavili ovaj put.

postavljeni su osnovni normativi koji uređuju dublete u bosanskom jeziku: fonološki, tvorbeni i leksički dubleti koji su jednako stabilizirani i poznati, potom fonološki, tvorbeni i leksički dubleti koji nisu podjednako stabilizirani i poznati, nego se jednom od njih daje prednost, ali se prihvata i drugi, te fonološki, tvorbeni i leksički dublet koji nije prihvatljiv u bosanskom standardnom jeziku (Halilović, Palić i Šehović 2010: VII-IX), a lingvistički termin *dublet* pojašnjava se kao *riječ s dva različita lika (npr. morfem i morfema)*, sinonim mu je *inačica (naglasni ~, morfološki ~)* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 237). Naravno, i ostali normativni priručnici bosanskog jezika (*Pravopis bosanskoga jezika* /1996; 2017/, *Gramatika bosanskoga jezika* /2000/) bit će konsultirani za detaljniju analizu pojedinačnih primjera, a cilj rada jeste utvrditi popis i pristup dubletnim rješenjima u udžbenicima, te normativnu i upotrebnu vrijednost dubleta, kako bi se odgovorilo na pitanje da li je jezik udžbenika u funkciji usvajanja odlika standardnog bosanskog jezika kod učenika u razrednoj nastavi i razvijanja jezičkih kompetencija, odnosno kakav *ciljani jezik* kod učenika razvijaju glede upotrebe dubleta.

Pravopisni znaci za označavanje dubleta

Dublete, ma kakve prirode bili, ako se koriste u tekstu, valja navesti s kakvim pravopisnim znakom, a kako su pravopisni znaci „vrsta pismenih znakova kojima se postiže veća jasnoća i bolje razumijevanje odnosa između pojedinih dijelova teksta“ (Halilović 1996: 56; Halilović 2017: 49), i odabir znaka za označavanje dvaju likova sinonimnog značenja vrlo je važan. U praksi je ustaljeno da se dubleti odvajaju kosom crtom na temelju pravopisnih uputa: „Kosa crta upotrebljava se kao oznaka da su i podatak (riječ, oblik, simbol i sl.) ispred nje i onaj iza nje iste (upotrebne) vrijednosti. Dakle, kosa crta koristi se umjesto riječi *odnosno*“ – uputa je iz prvog izdanja *Pravopisa bosanskoga jezika* (Halilović 1996: 94), koja je proširena u drugom izdanju samo dodavanjem veznika *ili*: „...kosa crta koristi se umjesto riječi *odnosno*⁴, *ili*⁵“, a u ovakvoj upotrebi kosa crta se može odvojiti bjelinama slijeva i zdesna (a ne mora) (Halilović 2017: 83-84), pa se može bilježiti dvojako u ovom značenju: „Apeninski poluotok / Apeninski poluostrvo i Apeninski poluotok/Apeninsko poluostrvo; bliskosti / bliskošću i bliskosti/bliskošću, dio / dijel i dio/dijel; dići / dignuti i dići/dignuti i sl.“ (Halilović 2017: 50). Iste i slične preporuke za upotrebu kose crte nalaze se u pravopisnim priručnicima srpskog i hrvatskog jezika⁶, u kojima nalazimo i uputu za korištenje kose crte za obilježavanje rodne ravnopravnosti: „u dokumentima gdje treba upisati ime određene osobe za koju se ne zna kojega je spola ili kada se želi naglasiti ravnopravnost spolova: *športaš/ica, voditelj/ica, kandidat/kinja*... Ako dometak traži promjenu osnove, onda treba ispisati cijelu drugu imenicu:

⁴ Čestica *odnosno* služi za 1. preimenovanje, preoblikovanje, preformulaciju iskaza; to jest, zapravo, upravo (*ti, ~ tvoji radnici*); 2. upućivanje svakog pojedinog člana čega se nabroja (*dva filma donijela su mu zaradu od pet miliona dolara, ~ tri miliona dolara*) (Halilović, Palić i Šehović 2010: 803).

⁵ Veznik *ili* 1. povezuje dvije ili više riječi od kojih je sadržaj samo jedne prihvatljiv, istinit, ostvariv i sl. (*crno ~ bijelo; ja, ti ~ on*); 2. povezuje različite riječi i skupove riječi koji znače isto (pri objašnjavanju, tumačenju, preciziranju i sl.), to jeste (*stolica ~ dio namještaja na kojem se sjedi*); 3. povezuje dvije riječi od kojih bi sadržaj obiju mogao biti prihvatljiv, istinit i sl. (*pet ~ šest ljudi*); (...) (Halilović, Palić i Šehović 2010: 382).

⁶ Kosa crta se može pisati „između naporednih ili alternativnih izraza ili jezičkih oblika (sa značenjem ‘pored’, ‘ili’, ‘odnosno’: nastavak -ov/e, Požegi/Požezi, telefon/telefaks, zaglavlje/podnožje, i/ili“ (Pešikan, Jerković i Pižurica 2018: 142); jedna od službi jeste „u jezikoslovnim djelima dviju jedinica koje imaju sinonimnu upotrebu: bërba/bërba, bòrba/bórba, s/sa, k/ka...“ (Babić i Moguš 2011: 268); bez bjelina kosa crta se piše „pri označavanju da se ovisno o kontekstu ostvaruje jedna od mogućnosti (ili): s/sa, i/ili, liječnik/liječnica“ (Jozić i dr. 2013: 107-108).

liječnik/liječnica, učenik/učenica, zamjenik/zamjenica...“ (Babić i Moguš 2011: 268), a koja je izostala u *Pravopisu bosanskoga jezika*. Odmah ćemo i istaći da je u svim udžbenicima iz našega korpusa poštovana ravnopravnost spolova i da su mocijski parovi kao i pridjevi te glagolski pridjevi u muškom i ženskom rodu obilježeni u udžbenicima kosom crtom. Dalje, u praksi se katkad iza kakvog naziva koji ima sinonim(e) u zagradu upiše i taj drugi ili ostali sinonimi, npr. *sibilarizacija (druga palatalizacija, dentalizacija)*, *konkretne (stvarne ili predmetne) imenice*, *apstraktne (nestvarne ili mislene) imenice*, *zbirne (kolektivne) imenice*, a katkad se uvedu veznikom *ili*, npr. *vlastite ili osobne imenice*, *opće ili zajedničke imenice*⁷. Zagradom, kao pravopisnim znakom u užem smislu, označava se naknadno dodato ili umetnuto objašnjenje koje se odnosi na dio rečenice, rečenicu ili više njih (Halilović 1996: 99), odnosno u zagrade se stavlja dio rečenice ili teksta koji služi kao dopuna ili objašnjenje (Halilović 2017: 87), a može poslužiti i za označavanje različitih oblika pojedinih riječi, npr. akcen(a)t, lijepog(a), sto(l)ni i sl. (to znači da su dubleti akcenat i akcent, lijepog i lijepoga, stolni i stoni (Halilović 2017: 89). I pravopisi hrvatskoga i srpskoga ističu da, pored ostaloga, zagrada služi za dopunu i objašnjenje teksta.⁸ Iz pravopisnih uputa proizlazi da se dubleti mogu označiti kosom crtom, potom se jedan može staviti u zagradu (obično je to slučaj kad postoji više naziva za istu pojavu, potom kad se riječ domaćega porijekla objašnjava riječju stranoga porijekla ili obrnuto, kad se ukaže potreba da se i manje poznata riječ navede uz poznatiju ili da se pojasni njome i sl.). (Veznik *ili* svakako se može naći između dubleta, jer on „povezuje različite riječi i skupove riječi koji znače isto /pri objašnjavanju, tumačenju, preciziranju i sl./“ (Halilović, Palić i Šehović 2010: 382/.)

Dubleti u korpusu istraživanja

Kako smo već naznačili, korpus istraživanja čini petnaest udžbenika korištenih u nastavi na bosanskom jeziku u osnovnim školama u okviru predmeta Bosanski jezik i književnost, Moja okolina, Priroda, Društvo i Muzička kultura. Svi primjeri ekscerpirani su iz teksta samih autora (tekstovi iz književnosti i tekstovi pjesama ne sadrže ove primjere). Prikupljene primjere predstaviti ćemo po određenoj vrsti udžbenika od prvog do petog razreda.

Dubleti u udžbenicima *Moja okolina 1, Moja okolina 2, Moja okolina 3, Moja okolina 4, Priroda 5, Društvo 5*

U svim ovim udžbenicima uočen je određeni broj dubleta, te ih iznosimo pojedinačno (i one koji se ponavljaju, osim naših komentara) iz svakog udžbenika od prvog do petog razreda s namjerom da se prikaže i njihov broj za svaki izvor kao i odabir dubleta od nižih ka višim razredima, a kako je prisutan i različit način njihovog navođenja, tako smo ih razvrstali s obzirom na to da li se navode pomoću kose crte, zagrade, veznika *ili* te kakva drugog načina.

⁷ Svi primjeri su preuzeti iz *Gramatike bosanskoga jezika* (Jahić, Halilović i Palić 2000: 148, 187, 188).

⁸ „U zagrade se stavljaju riječi i rečenice koje služe za dopunjavanje i objašnjavanje, koje pripadaju drugome sloju teksta i sl. (Babić i Moguš 2011: 248). „U zagrade se stavlja a) dio rečenice ili teksta koji služi za dopunjavanje i objašnjavanje (...), d) dio riječi: s(a), nekad(a), bijelog(a), velikom(u/e), (pre)letjeti, (pr)opis, (ne)primjeren (...)“ (Jozić i dr. 2013: 102). „Zagradom se izdvaja pridodati deo teksta koji ima karakter dopunskog podatka, objašnjenja ili komentara koji se umeće među ostale rečenične delove, odnosno domeće na kraju“ (Pešikan, Jerković i Pižurica 2018: 132).

Udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole *Moja okolina* (2011)

Dubleti sa zagradom: *TEKE* (*SVESKE*) (MO 1, str. 11); *ZRAK* (*VAZDUH*) (MO 1, str. 31); *STAJALIŠTE* (*STANICA*) (MO 1, str. 34); *NENA* (*NANA, BAKA*) (MO 1, str. 40, 43).

Dubleti s kosom crtom: *PORODICA/OBITELJ* (MO 1, str. 18, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46); *SAOBRAĆAJ/PROMET* (MO 1, str. 21, 22); *ULICA / KOLOVOZ* (MO 1, str. 25, 26); *TROTOAR/PLOČNIK* (MO 1, str. 25); *SEDMICA/TJEDAN* (MO 1, str. 66), *RUČNIK/PEŠKIR* (MO 1, str. 98).

Dubleti i s kosom crtom i sa zagradom: *SAOBRAĆAJNI/PROMETNI* (MO 1, str. 31), *SAOBRAĆAJNI (PROMETNI)* (MO 1, str. 32); *VOZ/VLAK* (MO 1, str. 31), *VOZ (VLAK)* (MO 1, str. 33).

Dubleti obilježeni na drugi način (jedni ispod drugih): *JANUAR SIJEČANJ, FEBRUAR VELJAČA, MART OŽUJAK, APRIL TRAVANJ, MAJ SVIBANJ, JUNI LIPANJ, JULI SRPANJ, AUGUST KOLOVOZ, SEPTEMBAR RUJAN, OKTOBAR LISTOPAD, NOVEMBAR STUDENI, DECEMBAR PROSINAC* (MO 1, str. 67).

S obzirom na ukupni obim teksta u udžbeniku za prvi razred (naravno, znatno manji u odnosu na više razrede), broj dubleta koji se nalaze u njemu nije nimalo zanemariv, a svi su leksičke prirode. Tako se učenici u prvom razredu upoznaju s leksičkim dubletima jednako stabiliziranim u bosanskom jeziku⁹: *teka* i *sveska*, *stajalište* i *stanica*, *porodica* i *obitelj*, *saobraćaj* i *promet*, *trotoar* i *pločnik*, te nazivima mjeseci *januar* i *siječanj*, *februar* i *veljača*... (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1321, 1275; 1243, 1245; 964, 784; 1174, 1069; 1351, 911; 456, 1190; 284, 1427). Osim ovih dubleta koji imaju jednak status u bosanskom standardu u udžbeniku su kao dubleti ponuđeni i primjeri *zrak* i *vazduh*, *sedmica* i *tjedan*, *voz* i *vlak*, no *vazduh*, *tjedan* i *vlak* nisu prihvatljivi u bosanskom jezičkom standardu – samo je prihvatljivo *zrak*, *sedmica* i *voz* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1424, 1530; 1183, 1333; 1451, 1444). U *Pravopisu bosanskoga jezika* (1996) također nije bilo prihvaćeno ni *vazduh* ni *tjedan* (Halilović 1996: 585, 550), ali su u drugom izdanju i *vazduh* i *tjedan* dobili status prihvatljivih likova (Halilović 2017: 738, 697), dok *vlak* u prvom izdanju ovoga priručnika nije bio prihvaćen, a u drugom je potpuno izostavljen iz *Pravopisnog rječnika* – no, kako pravopisni priručnici i rječnici priređeni uz ovakva izdanja ne mogu određivati statusnu vrijednost leksema niti je to njihova zadaća (pravopisni rječnici bave se pravopisnim problemima i rješavaju takvih pitanja u pojedinačnim leksemama, često ističući da je samo to njihov cilj i svrha), ostaje da prihvatimo i ocjene izrečene za ove parove u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010). Dubleti *ručnik* i *peškir* u *Rječniku* imaju jednak status, s tim što je uz *ručnik* upisana etiketa *ekspr.* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1159, 893); *nena* i *nana* jesu jednakog statusa, *baka* je hipokoristik od *baba*, a *baba* ima etiketu *reg.* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 746, 711, 44, 40), te se *nena* i *nana*, s jedne strane, i *baka*, s druge strane, ne bi moglo naći u ravnopravnom položaju glede upotrebne vrijednosti i značenjskog nijansiranja u bosanskome (leksema *nena* i *nana* imaju neutralno značenje, leksema *baka* ne – njeno je značenje obilježeno, iskazuje emotivnu povezanost,

⁹ Zbog velikoga broja izdvojenih i analiziranih primjera te samog obima ovog rada ne donosimo značenja opisana u *Rječniku bosanskoga jezika* osim kada za to postoji posebna potreba, a konstatacije da leksema imaju ili nemaju jednak status i da su istoznačne odnose se isključivo na ona značenja koja su tako prikazana u *Rječniku* ili ih kontekst iz primjera tako određuje (ne govorimo, dakle, o svim značenjima i ostalim statusima pojedinih leksema).

bliskost) (ali u hrvatskom standardu *baka* nije hipokoristik i nema emocionalnu obojenost¹⁰, pa je zasigurno to prevagnulo da se nađe u istom rangu s *nena* i *nana*). Par *ulica* i *kolovoz* izdvajamo zbog različita značenja ovih leksema: *ulica* je saobraćajna površina kroz naseljeno mjesto kojom se kreću pješaci i vozila, *kolovoz* dio ceste ili ulice kojim se kreću vozila (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1377, 519), no upotrijebljene su u naslovu *Pravila kretanja ulicom / kolovozom* kao istoznačnice upotrebom kose crte (u nastavku teksta nije napravljena razlika u njihovoj upotrebi na osnovu značenja), pa valja skrenuti pažnju na to da se ovakvim obilježavanjem izjednačava različito značenja leksema (ako je naum bio prikazati i pravila kretanja *ulicom* i pravila kretanja *kolovozom*, upotreba veznika i namjesto kose crte precizirala bi da se radi o dvije lekseme s različitim značenjem – *Pravila kretanja ulicom i kolovozom*).

Udžbenik za drugi razred devetogodišnje osnovne škole *Moja okolina* (2011)

Dubleti s kosom crtom: *sveska/teka* (MO 2, str. 8), *teka/sveska* (MO 2, str. 11); *saobraćaj/promet* (MO 2, str. 18, 19); *saobraćajni/prometni* (MO 2, str. 21); *plin/gas* (MO 2, str. 37); *gasovito (plinovito) stanje* (MO 2, str. 103, 104); *porodica/obitelj* (MO 2, str. 41, 42, 43, 44, 45); *porodični/obiteljski* (MO 2, str. 56); *nana/nena/baka* (MO 2, str. 43); *frižider/hladnjak* (MO 2, str. 46); *udruženje/udruga* (MO 2, str. 54); *praznici/blagdani* (MO 2, str. 56, 57, 58, 59, 60, 61); *tjelesni/fizički* (MO 2, str. 69); *ručnik/peškir* (MO 2, str. 73); *čulo/osjetilo* (MO 2, str. 75); *zemlja/tlo* (MO 2, str. 80); *đubriti/gnojiti* (MO 2, str. 87); *mart/ožujak* (MO 2, str. 90, 93); *juni/lipanj* (MO 2, str. 90, 91); *septembar/rujan* (MO 2, str. 91); *decembar/prosinac* (MO 2, str. 92).

Dubleti sa zagradom: *ulica (kolovoz)* (MO 2, str. 18); *trotoar (pločnik)* (MO 2, str. 18); *zračni (vazdušni)* (MO 2, str. 22); *pozorište (kazalište)* (MO 2, str. 30, 40); *kino (bioskop)* (MO 2, str. 30, 40); *biblioteka (knjižnica)* (MO 2, str. 30); *stomatolog (zubar)* (MO 2, str. 34, 70); *amidža (stric)* (MO 2, str. 43); *daidža (ujak)* (MO 2, str. 43); *stoljeće (vijek)* (MO 2, str. 65); *tene (patike)* (MO 2, str. 74); *šumske (divlje) životinje* (MO 2, str. 98); *okolish (okolina)* (MO 2, str. 105).

Dubleti i s kosom crtom i sa zagradom: *fabrika/tvornica* (MO 2, str. 26, 28, 40), *fabrika (tvornica)* (MO 2, str. 32); *zrak/vazduh* (MO 2, str. 80), *zrak (vazduh)* (MO 2, str. 107).

Dubleti s veznikom ili: *gomolj ili krtola* (MO 2, str. 87).

I ovaj udžbenik sadrži veliki broj leksičkih dubleta. Osim onih koji se već spominju u udžbeniku za prvi razred (*Moja okolina 1*) i koje smo komentirali (*teka* i *sveska*, *saobraćaj* i *promet*, *saobraćajni* i *prometni*, *porodica* i *obitelj*, *ručnik* i *peškir*, *trotoar* i *pločnik*, *ulica* i *kolovoz*, *zrak* i *vazduh*, *nana* i *nena* i *baka*, te nazivi mjeseci), ponuđeni su novi jednakovrijedni leksički dubleti bosanskog jezika: *plin* i *gas*, *frižider* i *hladnjak*, *praznik* i *blagdan*, *tjelesni* i *fizički*, *čulo* i *osjetilo*, *đubriti* i *gnojiti*, *biblioteka* i *knjižnica*, *stomatolog* i *zubar*, *amidža* i *stric*, *daidža* i *ujak*, *stoljeće* i *vijek*, *fabrika* i *tvornica* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 910, 306; 298, 364; 999, 72; 1333, 290; 145, 842; 265, 321; 64, 512; 1252, 1531; 17, 1257; 155, 1373; 1252, 1433; 279, 1359), no i dubleti gdje jedan nije prihvatljiv u bosanskom standardu: *kazalište* nije prihvatljivo uz *pozorište*, ni *bioskop* uz *kino*, ni *okolina* uz *okolish* (Halilović, Palić i Šehović

¹⁰ <https://rjecnik.hr/search.php?q=baka> (pristup 7. 11. 2024)

2010: 496, 992; 68¹¹, 501; 818¹²), dok *udruga* nije ni upisana u *Rječnik bosanskoga jezika*, samo *udruženje*¹³ (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1367). Premda u *Rječniku* nije naznačeno uobičajenim postupkom kada se navodi status dubleta, par *zemlja* i *tlo* možemo prihvatiti kao dublete na osnovu značenja ponuđenih uz *zemlja* (površina tla; tlo, zemljište kao podloga za uzgoj poljoprivrednih dobra; tlo, zemljište kao izvor hrane /i života/), *tlo* (površina zemljišta ili druga osnovna površina) i *zemljište* (zemlja kao 1. kraj, predio, 2. tlo) (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1519, 1334, 1520). U paru *tene* i *patike* upotreba prvoga vezana je za razgovorni jezik (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1324), pa stoga njegovo navođenje nije ni opravdano kada je riječ o upoznavanju s leksikom standardnog bosanskog jezika. Na dva para i slučaja skrećemo pažnju: *divlje (šumske) životinje* i *gomolj ili krtola*: pridjev *divlji* znači *koji nije pripitomljen (o životinjama)*, a *šumski* označava *koji se odnosi na šumu, koji živi ili raste u šumi, koji se nalazi u šumi itd. (šumsko bilje)* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 193, 1308), dakle, *divlje životinje* ne moraju biti samo one koje žive u šumi, pa to i nisu potpuni sinonimi (*divlje životinje* opsegom značenja obuhvataju *šumske životinje*, ali ne i obrnuto) (istina, sve pobrojane životinje u tom tekstu i žive u šumi, a zagradom se može umetnuti dodatno pojašnjenje, no zbog jasnoće značenja valja paziti na ovo, jer se zagradom obilježavaju svi ostali sinonimi u udžbeniku – na koncu, učenici tako ne mogu razlikovati šta je riječ s istim značenjem, a šta je dodatno pojašnjenje); *gomolj* je *zadebljala stabljika ili korijen nekih biljaka koji ima funkciju podzemnog spremišnog organa (ob. u obliku grudve)*, uz *krtola* je uneseno *reg. krompir*, a *krompir* je *a. trajna zeljasta biljka iz porodice pomoćnica jestiva gomolja, b. gomolj te biljke* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 325, 560, 558), te leksema *krtola* zbog etikete *reg.* nije u potpunosti ravnopravna leksemi *gomolj* (primjer iz udžbenika glasi: *Krompir raste iz gomolja ili krtole.*).

Udžbenik za treći razred devetogodišnje osnovne škole *Moja okolina* (2011)

Dubleti s kosom crtom: *stoljeće/vijek* (MO 3, str. 45); *nena/baka* (MO 3, str. 70); *pranena/prabaka* (MO 3, str. 70); *komšija/susjed* (MO 3, str. 94).

Dubleti sa zagradom: *vrt (bašča)* (MO 3, str. 9); *kajsija (marelica)* (MO 3, str. 11); *staja (štala)* (MO 3, str. 21); *krš (kamenjar)*¹⁴ (MO 3, str. 28, 29); *listopadne (bjelogorične) i zimzelene (crnogorične) šume* (MO 3, str. 33); *stajalište (stojište)* (MO 3, str. 44); *vidik (horizont, obzor)* (MO 3, str. 44); *vidikova linija (obzornica)* (MO 3, str. 44); *sat (časovnik, ura)*¹⁵ (MO 3, str. 45); *slana (mráz)* (MO 3, str. 50); *strana (padina)* (MO 3, str. 55); *vrh (tjeme)* (MO 3, str. 55)¹⁶; *razmjer (omjer)*¹⁷ (MO 3, str. 57); *računar (kompjuter)* (MO 3, str. 64); *nizinski (ravničarski) krajevi* (MO 3, str. 72); *zohva (bazga)* (MO 3, str. 76); *perad (živina)* (MO 3, str. 77); *tvornica (fabrika)* (MO 3, str. 79); *zračni (vazdušni)* (MO 3, str. 80, 81); *cestovni (drumski)* (MO 3, str.

¹¹ Istakli smo već da ćemo u ovoj analizi posmatrati jednaka značenja, odnosno sinonimna značenja, pa se i konstatacija da *bioskop* nije prihvatljivo odnosi samo na ekvivalentno značenje lekseme *kino* (*bioskop* ima značenje u RBJ vrsta *sprave za projekciju filmova na platnu*).

¹² Dakle, i ovdje govorimo samo o značenju *ekol. ukupnost materijalnog i živog svijeta, čovjek čini njegov biološki dio*.

¹³ Uz *udruženje* navedeni su kao sinonimi *društvo* i *organizacija*.

¹⁴ *Krš (kamenjar), močvara, pijesak i šikara su neplodna zemljišta*.

¹⁵ *Sprava pomoću koje mjerimo vrijeme je sat (časovnik, ura)*.

¹⁶ *Dijelovi uzvišenja*.

¹⁷ *Razmjer (omjer) nam pokazuje koliko su puta umanjeni predmeti, objekti ili njihovo rastojanje u prirodi*.

80); *tračnica (pruga)*¹⁸ (MO 3, str. 80); *voz (vlak)* (MO 3, str. 80); *zračna luka (aerodrom)* (MO 3, str. 81); *trotoar (pločnik)* (MO 3, str. 83); *praznik (blagdan)* (MO 3, str. 85, 87); *porodični (obiteljski)* (MO 3, str. 85); *mezarje (harem)* (MO 3, str. 86); *stomatolog (zubar)* (MO 3, str. 93); *crveni križ (krst)*¹⁹ (MO 3, str. 97); *zrak (vazduh)* (MO 3, str. 102), *zemljište (tlo)* (MO 3, str. 102).

Dubleti s veznikom ili: *kompas ili busola* (MO 3, str. 43); *decenija ili desetljeće* (MO 3, str. 70). Dubleti s veznikom ili i sa zagradom: *svejadi ili svaštojadi* (MO 3, str. 23), **SVEJEDI (SVAŠTOJEDI)** (MO 3, str. 23).

Dubleti s veznikom ili i s kosom crtom: *ručnik ili peškir* (MO 3, str. 91), **PEŠKIR/RUČNIK** (MO 3, str. 91).

Dubleti i s kosom crtom i sa zagradom: *juni/lipanj* (MO 3, str. 8), *juli/srpanj* (MO 3, str. 8); *august/kolovoz* (MO 3, str. 8); *septembar/rujan* (MO 3, str. 8, 17); *oktobar/listopad* (MO 3, str. 17); *novembar/studen* (MO 3, str. 17); *decembar/prosinac* (MO 3, str. 17); *decembar/prosinac, januar/siječanj, februar/veljača, mart/ožujak* (MO 3, str. 48); *januar (siječanj), februar (veljača), mart (ožujak), april (travanj), maj (svibanj), juni (lipanj), juli (srpanj), august (kolovoz), septembar (rujan), oktobar (listopad), novembar (studen), decembar (prosinac)* (MO 3, str. 46).

Odlika i ovog udžbenika jeste uvođenje velikoga broja leksičkih dubleta. Neki su već komentirani (*stoljeće* i *vijek*, *nena* i *baka*, *tvornica* i *fabrika*, *zrak* i *vazduh*, *voz* i *vlak*, *trotoar* i *pločnik*, *praznik* i *blagdan*, *porodica* i *obitelj*, *stomatolog* i *zubar*, *zemljište* i *tlo*, *ručnik* i *peškir*, te nazivi mjeseci), pa se osvrćemo na tek uvedene dubletne parove s jednakim statusom u bosanskom jeziku: *komšija* i *susjed*, *vrt* i *bašča*, *kajsija* i *marelica*, *vidik* i *horizont* i *obzor*, *slana* i *mraz*, *strana* i *padina*, *računar* i *kompjuter*, *zohva*²⁰ i *bazga*, *perad* i *živina*, *zračna luka*²¹ i *aerodrom*, *mezarje* i *harem*, *križ* i *krst*, *kompas* i *busola*, *decenija* i *desetljeće* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 525, 1270; 1458, 51²²; 480, 629; 1432, 368, 792; 1208, 674-675; 1254, 867; 1098, 523; 1529, 52; 890, 1543; 606, 5; 648, 355; 555, 559; 523, 102; 162, 175). Pridjevi *listopadni* i *bjelogorični* u sintagmama *listopadna šuma* i *bjelogorična šuma* jesu značenjski zamjenjivi, jer *listopadni* označava *s kojeg ujesen opada lišće*, a *bjelogorični* se odnosi na *bjelogoricu* (*bjelogorica* je *drveće u kojeg opada lišće*, *bjelogorično drveće*, *listopadno drveće /supr. crnogorica/*), te isto vrijedi i za pridjev *zimzelen koji je uvijek zelen, koji i zimi ima zeleno lišće*, i pridjev *crnogorični koji se odnosi na crnogoricu (crnogorica bot. zimzeleno igličasto drveće (bor, jela, smreka i dr.)* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 598, 71; 1524, 119). Potom izdvajamo parove i primjere čiji jedan član nikako nije našao svoje mjesto u *Rječniku: stajalište* je *mjesto na kojem ko stoji i s kojeg šta posmatra*, dok *stojište* nije upisano (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1243); *sat (sprava za mjerenje protoka vremena)* ima sinonim uz koji za svako značenje stoji etiketa *reg. ura*, a *časovnik* je izostavljen potpuno (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1177, 1390); etiketa *razg. zabilježena* je uz drugi član parova *staja* i *štala*, *vrh*²³ i *tjeme*²⁴ (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1243, 1302; 1455, 1333), što upućuje na to da je u ovim

¹⁸ *Željeznički saobraćaj se odvija po tračnicama (prugama).*

¹⁹ *Zdravstvene ustanove i sva vozila zdravstvenih ustanova su označena crvenim križem (krstom).*

²⁰ I lik zova je prihvatljiv, ali se daje prednost liku *zohva*.

²¹ *Zračna luka* ima oznaku ustaljenog spoja riječi.

²² Uz *bašča* naveden je naglasni dublet *bāšča* i fonološki *bāšta*.

²³ *Najviši dio, tačka čega: ~ planine, ~ kruške, ~ stupa.*

²⁴ *Razg. najviši vrh bilo čega (planine, brijega i sl.).*

slučajevima svakako bolje odabrati onaj član koji je stabiliziran i općeprihvaćen. Uz ustaljeni spoj riječi cestovni *saobraćaj* (zn. *saobraćaj cestama*) nije uneseno *drumski saobraćaj*, premda se *drumski* odnosi na *drum* (javni put /ob. važniji/ izgrađen za kolski i tovarni *saobraćaj*) (Halilović, Palić i Šehović 2010: 108, 233). Dalje, *krš* i *kamenjar* nisu uvedeni u *Rječniku* kao leksički dubleti, a na osnovu ponuđenih značenja mogu se prihvatiti samo kao djelomični sinonimi: *krš* je *geol. tlo s mnogo kamena, vrtača, zemljom crvenicom i podzemnim optokom vode*; *kras*; *kamenjar* je *zemljište većinom prekriveno kamenjem, kamenito tlo*; *kamenjak* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 560, 484). U *Rječniku* nisu uvršteni kao dubleti ni *razmjer* i *omjer* premda je njihovo prikazano značenje blisko: *razmjer* označava *odnos rastojanja, udaljenosti na kakvu crtežu, geografskoj karti, mapi, planu i sl. prema dužini u stvarnosti*, a *omjer* *međusobni odnos dviju veličina (težina ili čega drugoga)*; *srazmjera*, *proporcija* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1128, 824), no posve je jasno da su leksički dubleti *tračnica* i *šina* (*tračnica* /ob. mn./ jedan od dva paralelna čelična dijela željezničke ili tramvajske pruge kojima se kreću lokomotive, vagoni i tramvaji; *šina*; *šina* je jedna od dvije paralelne čelične trake kojima se kreću vozovi, tramvaji i sl.; *tračnica*), *pruga* i *kolosijek* (*pruga* znači *željeznički ili tramvajski kolosijek*, a *kolosijek* *par postavljenih željezničkih tračnica po kojima se kreću vozovi i druga sl. vozila*; *pruga*) (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1339, 1293; 1087, 519), a ne *tračnica* i *pruga* – no kako je *pruga* navedeno u zagradi (koja služi i za dodatno pojašnjenje), ovaj primjer se opet i ne mora tumačiti kao dublet (jer to i nije), ali ga izdvajamo kao uzor kako može doći do pogrešna tumačenja jednakim obilježavanjem s ostalim primjerima dubleta.

Udžbenik za četvrti razred devetogodišnje osnovne škole *Moja okolina* (2009)

Dubleti sa zagradom: *vazduh* (*zrak*) (MO 4, str. 6); *truhljenje* (*raspadanje*) (MO 4, str. 13); *padavine* (*oborine*) (MO 4, str. 60); *grad* (*krupa*) (MO 4, str. 60); *lenta* (*linija, crta*)²⁵ (MO 4, str. 63); *fabrika* (*tvornica*) (MO 4, str. 89).

Dubleti s veznikom ili: *decenija* ili *desetljeće* (MO 4, str. 63); *vijek* ili *stoljeće* (MO 4, str. 63); *aerodrom* ili *zračna luka* (MO 4, str. 81).

Za razliku od prethodnih izvora ovaj udžbenik nema veliki broj ponuđenih dubleta. Opet se radi o leksičkim dubletima, onim već uvedenim i komentiranim (*vazduh* i *zrak*, *fabrika* i *tvornica*, *decenija* i *desetljeće*, *vijek* i *stoljeće*, *aerodrom* i *zračna luka*), te o nekoliko s jednakim statusom u bosanskome: *padavine* i *oborine*, *grad* i *krupa*, *truhljenje*²⁶ i *raspadanje* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 788, 867; 331, 561; 1352). U *Rječniku* se za odredničku riječ *lenta* navodi samo jedno značenje: *široka ukrasna traka vezana dijagonalno preko trupa koja se nosi u svečanim prilikama*, a *linija* i *crta* jesu leksički dubleti (Halilović, Palić i Šehović 2010: 589, 596, 120), na osnovu čega se član *lenta*, ako uzimamo u obzir značenja i ocjene statusa leksema iz ovog *Rječnika*, isključuje iz ove upotrebe i konteksta.

²⁵ Na lenti (liniji, crti) vremena može se prikazati vrijeme od jedne decenije, vijeka ili milenija.

²⁶ Ova glagolska imenica, iako se one u pravilu ne navode posebno nego uz glagol, dobila je u *Rječniku* status odredničke riječi, jer ima i drugo značenje, a to je *biol. razgradnja mrtvih organizama djelovanjem bakterija i uz prisutnost zraka*; *raspadanje*, *gnjiljenje*. Dakle, kao sinonimi navedeni su *raspadanje* i *gnjiljenje*.

Udžbenik za peti razred devetogodišnje osnovne škole *Društvo* (2018)

Dubleti sa zagradom: *mart (ožujak)* (D 5, str. 10, 88); *april (travanj)* (D 5, str. 10, 88); *maj (svibanj)* (D 5, str. 10); *decembar (prosinac)* (D 5, str. 10); *starosni (dobni)*²⁷ (D 5, str. 58); *religijski (vjerski)* (D 5, str. 58); *stoljeće (vijek)* (D 5, str. 61); *stepen (stupanj)* (D 5 str. 87); *februar (veljača)* (D 5 str. 88).

Dubleti i sa zagradom i s kosom crtom: *kanton (županija)* (D 5, str. 10), *kanton/županija* (D 5, str. 37, 38).

Dubleti s kosom crtom: *Komisija / povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika* (D 5, str. 40), *Komisija/povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika* (D 5, str. 94); *saobraćaj/promet* (D 5, str. 53, 109); *zračni/vazdušni saobraćaj* (D 5, str. 110); *špilja/pećina* (D 5, str. 115).

Pravopisni i fonološki dubleti sa zagradom: *općina (opština)* (D 5, str. 10).

Udžbenik *Društvo 5* ne obiluje dubletima: ponavljaju se nazivi mjeseci stranoga i domaćega porijekla, parovi *stoljeće* i *vijek*, *zračni* i *vazdušni*, *saobraćaj* i *promet*, a nude se novi jednakovrijedni dubleti u bosanskome – *religijski* i *vjerski*²⁸, *stepen* i *stupanj*, *špilja* i *pećina* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1142, 1442; 1248, 1261; 1301, 1231²⁹, 887). Parovi *kanton* i *županija*, te *općina* i *opština* nalaze se u sljedećem primjeru: *Federacija Bosne i Hercegovine je podijeljena na 10 kantona (županija) koji su, kao i Republika Srpska, izdijeljeni na općine (opštine)*; dakle, u ovom slučaju nije riječ o statusu ovih članova u bosanskome jeziku, nego o administrativnim dijelovima koji u svojim nazivima na drugim službenim jezicima u BiH imaju i ove lekseme, kao što je riječ i o nazivu tijela koje u sebi sadrži ili jednu ili drugu leksemu (ili *komisija* ili *povjerenstvo*), stoga ovakve slučajeve ne komentiramo u ovom svjetlu. No, par *starosni* i *dobni* zavređuje komentar: pridjev *starosni* odnosi se na starost (*starost – pozne godine života, doba klonuća životne i radne snage*), a pridjev *dobni* na (životnu) dob (*dob – vrijeme koje se proživljava, godine života: starosna ~, srednja ~, u ~i od 50 godina*) (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1246, 198, 199), prema tome, *starosni* i *dobni* nisu ni istoznačni ni blisko značni pridjevi, a samo pridjev *dobni* u ovom slučaju može biti prihvatljiv.

Udžbenik za peti razred devetogodišnje osnovne škole *Priroda* (2008)

Na posve drugačiji način *Priroda 5* učenike upoznaje s dubletima: na početku udžbenika prikazani su dubleti u tabeli s naslovom *Riječi istog značenja*, a u tekstu su obilježeni opet na različite načine, te u nastavku najprije predstavljamo dublete kako su i navedeni u tabeli, a potom u tekstu udžbenika.

Riječi istog značenja (P 5, str. 6)³⁰:

bijeli luk – češnjak; beskičmenjaci – bezkralješnjaci; biljojed – biljožder; cvijetna drška – cvijetna stapka; cvjetna loža – cvjetište; četinarska šuma – crnogorična šuma; ćelija – stanica; ćelijski zid – ćelijska stjenka; delfin – dupin, dikotiledona biljka – dvosupnica; dioba – dijeljenje; dvospolni – dvopolni; gnojivo – đubrivo; grupa – skupina; hemija – kemija; hlorofil – klorofil; jednoćelijski organizmi – jednostanični organizmi; jednospolni – jednopolni;

²⁷ Kroz starosnu strukturu stanovništva promatramo starosnu (dobnu) osobenost stanovništva.

²⁸ Napominjemo opet da je riječ o jednom značenju koje je podudarno i kada članovi funkcioniraju kao dubleti (*vjerski – koji se odnosi na vjeru; religijski*).

²⁹ *Spilja* i *špilja* također su dubleti.

³⁰ Primjere iz tabele prenosimo u izvornom liku, s pogreškama pravopisne ili kakve druge prirode (*bezkičmenjaci, cvijetna, stjenka, isharne*), bez obzira što su u tekstu udžbenika upisani drugačije.

kambijum – kambij; kičma – kralježnica; kičmenjaci – kralježnjaci; kisik – kiseonik; kotiledon – supka; krečna voda – vapnena voda; križanci – hibridi; križanje – ukrštanje; kukci – insekti; lanac ishrane – hranidbeni lanac; lapovi – čašični listići; larva – ličinka; lisni nervi – lisne žile; livada – travnjak; lupa – leće, povećalo, sočivo; mesojed – mesožder; mikroskop – sitnozor; monokotiledone biljke – jednosupnice; mreža isharne – hranidbena mreža; okolina – okoliš, životna sredina; oranica – njiva; pastrmka – pastrva; piramida ishrane – hranidbena piramida, ekološka piramida; plin – gas; pokožica – pokorica; polen – pelud; rovac – mrmak; sisari – sisavci; sprat – kat; srž – srčika; stablo – stabljika; stome – puči; svejed – svežder; tlak – pritisak; tlo – zemljište; trp – krastavac; ugljendioksid – ugljični dioksid, ugljikov dioksid; ukršteno – ukriženo; umjetno – vještačko; uslov – uvjet; višećelijski organizmi – mnogostanični organizmi; vjenčić – krunica; vrat tučka – stubić tučka; vrt – bašta, bašča; zagađenje – onečišćenje; zrak – vazduh; žig tučka – njuška tučka.

Dubleti sa zagradom: *tlo (zemljište), zrak (vazduh), kisik (kiseonik)* (P 5, str. 8); *grupa (skupina)* (P 5, str. 9); *lanac ishrane (hranidbeni lanac)* (P 5, str. 12); *biljojedi (biljožderi)* (P 5, str. 12); *mesojedi (mesožderi)* (P 5, str. 12); *svejedi (svežderi)* (P 5, str. 12); *piramida ishrane (ekološka piramida, hranidbena piramida)* (P 5, str. 12); *livada (travnjak)* (P 5, str. 14); *oranica (njiva)* (P 5, str. 16); *gnojiti (đubriti)* (P 5, str. 19); *sprat (kat)* (P 5, str. 21); *pastrmka (pastrva)* (P 5, str. 29); *delfin (dupin)* (P 5, str. 34); *lupa (leća, povećalo)* (P 5, str. 39); *mikroskop (sitnozor)* (P 5, str. 39); *ćelija (stanica)* (P 5, str. 41); *ćelijski zid (stijenka)* (P 5, str. 41); *hloroplasti (kloroplasti)* (P 5, str. 41, 51); *jednoćelijski (jednostanični)* (P 5, str. 41); *višećelijski (višestanični)* (P 5, str. 41); *dijeljenje (dioba)*³¹ (P 5, str. 41); *stablo (stabljika)* (P 5, str. 43); *monokotiledone (jednosupnice)* (P 5, str. 45); *dikotiledone (dvosupnice)* (P 5, str. 45); *srž (srčika)* (P 5, str. 49); *kambijum (kambij)* (P 5, str. 49); *pokožica (pokorica)* (P 5, str. 51); *hlorofil (klorofil)* (P 5, str. 52); *gas (plin)*³² (P 5, str. 54), *plin (gas)* (P 5, str. 83); *krečna (vapnena) voda* (P 5, str. 56); *cvjetiste (cvjetna loža)*³³ (P 5, str. 58); *cvjetna drška (stapka)* (P 5, str. 58); *lapovi (čašični listići)* (P 5, str. 58); *vjenčić (krunica)* (P 5, str. 58); *vrat (stubić)* (P 5, str. 58), *njuška (žig)*³⁴ *tučka* (P 5, str. 58); *polni (spolni)*³⁵ (P 5, str. 58); *ukriženo (ukršteno)* (P 5, str. 60); *umjetno (vještačko)* (P 5, str. 60); *peludna (polenova)*³⁶ (P 5, str. 58); *bijeli luk (češnjak)* (P 5, str. 73); *kičma (kralježnica)* (P 5, str. 77); *beskičmenjaci (beskralježnjaci)* (P 5, str. 77); *kičmenjaci (kralježnjaci)* (P 5, str. 77); *okolina (okoliš)* (P 5, str. 96).

Dubleti s veznikom ili: *rovac ili mrmak* (P 5, str. 17); *lisni nervi ili lisne žile* (P 5, str. 51); *križanci ili hibridi* (P 5, str. 69).

Dubleti i s veznikom ili i sa zagradom: *kotiledoni ili supke* (P 5, str. 45), *kotiledon (supka)* (P 5, str. 45); *stome ili puči* (P 5, str. 53), *stome (puči)* (P 5, str. 53).

Osim leksičkih dubleta i višestrukosti u popisu i u tekstu udžbenika nalaze se i primjeri koje regulira pravopisna norma, te ćemo najprije o njima govoriti konsultirajući i pravopisne priručnike bosanskog jezika. Prvo, kao riječi istog značenja ponuđeni su likovi *hemija – kemija* i *hlorofil – klorofil*: da to jesu riječi istog značenja, ne sporimo, no riječi iz grčkoga i latinskoga

³¹ U tabeli je obrnut redoslijed članova.

³² U tabeli je obrnut redoslijed članova.

³³ U tabeli je obrnut redoslijed članova.

³⁴ U tabeli je obrnut redoslijed članova.

³⁵ Samo *polno razmnožavanje, polne ćelije* (P 5, str. 84).

³⁶ U tabeli je obrnut redoslijed članova.

s glasom *ch* pravopisna norma bosanskoga prihvatila je samo u liku *hemija*³⁷, jer „umjesto grč. i lat. *ch* imamo *h* u riječima: *arhiv*, *dijahronija*, *haos*, *hemija*, *hirurgija*, *hlor*, *hronika*, *hronologija*...“ (Halilović 1996: 140; Halilović 2017: 140), te je samo *hemija* i *hlorofil* – potvrđeno je i u *Rječniku* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 358, 365); drugo, ni latinizam *kambijum* nije lik prihvaćen u normi bosanskoga³⁸: „imenice na -ium prenose se s analoškim nastavkom -ij: *aluminij*, *barij*, *auditorij*, *akvarij*, *delirij*, *kriterij*, *magisterij*, *medij*, *milenij*, *prezidij*, *sanatorij*, *simpozij*“ (Halilović 1996: 141; Halilović 2017: 141). Dalje, u bosanskom standardu pridjevi *spolni* i *polni* nisu prihvaćeni kao dubleti kada se odnose na imenicu sa značenjem *biol. skup fizioloških i psihičkih obilježja koja čine muškarca, odnosno mužjaka, na jednoj, i ženu, odnosno žensku, na drugoj strani* (tj. *spol*), pridjev *polni* nije prihvatljiv uz *spolni* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1232, 946), a parovi iz udžbenika *jednospolni* – *jednopolni* i *dvospolni* – *dvopolni* opet nisu u skladu s normom bosanskoga. Lekseme *sitnozor*³⁹, *dupin*⁴⁰, *pastrva*⁴¹, *mrmak*, *stapka* nisu uopće unesene u *Rječnik bosanskoga jezika*, te je samo *drška*, *mikroskop*, *delfin*, *pastrmka*, *rovac* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 232; 650; 168; 882; 1158). Od ponuđenih parova izdvajamo članove kojima se daje prednost (no prihvaćeni su i drugi članovi): *mesožder* u odnosu na *mesojed*, *čelija* u odnosu na *stanica*, *kreč* u odnosu na *vapno*, *sisar* u odnosu na *sisavac* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 645; 149, 1245; 549, 1421; 1195), dok u ponuđenom paru *kičma* i *kralježnica* lekseme *kičma* i *kralješnica* imaju jednak status, a *kralješnica* ima prednost nad *kralježnica*, pa je isti slučaj i kod leksema *kičmenjaci* i *kralješnjaci*, *kralježnjaci* (prednost je na strani likova sa *š*) (Halilović, Palić i Šehović 2010: 499, 546). Potvrđujemo jednak status u bosanskome: *biljojed* i *biljožder*⁴², *zid* i *stijenka*, *dioba* i *dijeljenje*, *grupa* i *skupina*, *kisik* i *kiseonik*, *križati* i *ukrštati*, *kukac* i *insekt*, *larva* i *ličinka*, *polen* i *pelud*, *sprat* i *kat*, *srž* i *srčika*, *tlak* i *pritisak*, *umjetan* i *vještački*, *uslov* i *uvjet*, *zagađenje* i *onečišćenje*, *žig* i *njuška* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 67; 1250, 1522; 186, 183; 343, 1206; 502; 556, 1376; 567, 391; 584, 592; 944, 889; 1234, 493; 1242, 1239; 1334, 1052; 1381, 1443; 1395, 1408; 1471; 1542, 780). Mada nisu na uobičajeni način označeni leksički dubleti, možemo prihvatiti na osnovu opisa značenja kao sinonime *njiva*⁴³ i *oronica*⁴⁴ (Halilović, Palić i Šehović 2010: 780, 837), kao što uz *hranidbeni lanac*, označen kao ustaljeni spoj riječi uz pridjev *hranidbeni*, možemo prihvatiti i *lanac ishrane* (ovaj spoj nije naveden ni uz odredničku riječ *lanac* ni *ishrana*) (Halilović, Palić i Šehović 2010: 369, 583, 400). Da određene lekseme navedene u tabeli kao istoznačnice to nisu i da se ne mogu naći u ovom odnosu, pokazat će

³⁷ Odlika hrvatskog jezika i njegovog standarda jeste bilježenje ovih riječi iz klasičnih jezika sa *k*: *kemija*, *kemijski*, *kemičar*, *kemičarka*..., *klor*, *klorni*, *kloroform*, *klorovodoničan*, *klorovodonik* (Babić i Moguš 2011: 229, 230; Jozić i dr. 2013: 265; <https://rjecnik.hr/search.php?q=kemija>, <https://rjecnik.hr/search.php?q=klorofil>, pristup 29. 10. 2024).

³⁸ Ovakvi likovi prihvaćeni su s dužim završetkom -*ijum* uz likove s kraćim -*ij* završetkom u normi srpskoga (Pešikan, Jerković i Pižurica 2018: 162, 168).

³⁹ U *Školskom rječniku hrvatskoga jezika* leksema *sitnozor* je prihvatljiva, premda je bolji izbor leksema *mikroskop* (uz *sitnozor* je upisana etiketa zast.) <https://rjecnik.hr/search.php?q=sitnozor>, pristup 29. 10. 2024.

⁴⁰ U hrvatskom jezičkom standardu *dupin* je normativno prihvatljiva riječ, riječ *delfin* nije prihvatljiva (<https://rjecnik.hr/search.php?q=dupin>, <https://rjecnik.hr/search.php?q=delfin>, pristup 30. 10. 2024).

⁴¹ *Pastrva* je normirano i prihvaćeno u hrvatskom jeziku (*pastrmka* nije uopće unesena u *Školski rječnik hrvatskoga jezika*) <https://rjecnik.hr/search.php?q=pastrva>, pristup 30. 10. 2024.

⁴² Ukazujemo na različit pristup i ocjenu u samom *Rječniku bosanskoga jezika* dubleta *mesojed* i *mesožder* (*mesožder* ima prednost), *biljojed* i *biljožder* (jednak status), dok ni *svljed* ni *svaštojed* nisu uvršteni u *Rječnik*.

⁴³ *Veći komad zemljišta koji se obrađuje oranjem, sijanjem i sadnjom; oronica*.

⁴⁴ *Zemlja koja se ore svake godine; oračica*.

njihovi opisi značenja iz *Rječnika*: prvo, *lupa* – *leće*, *povećalo*, *sočivo* upisano je u tabeli, a u tekstu je navedeno *lupa* (*leća*, *povećalo*) u primjeru *Detaljnije biljku možemo pogledati uvećalom* – *lupom* (*lećom*, *povećalom*); dubleti su *lupa* i *povećalo* i označavaju okruglu staklenu ploču s drškom, kao i *leća* (ne *leće*) i *sočivo* sa značenjima *prozirno optičko tijelo sastavljeno od dviju konkavnih ili konveksnih ploča, služi za usmjeravanje pravca svjetlosnih zraka koje kroz njih prolaze* i *dio oka koji služi za projekciju vidne slike* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 606, 986; 586, 1226), ali nisu istoznačni *lupa*, *povećalo*, *leća* i *sočivo*; drugo, *livada* je *zemljište obraslo travom (kosi se ili služi za ispašu)* (*kositi* ~u; *stoka pase na* ~i), a *travnjak* je *zemljište koje je njegovano tako da na njemu raste trava (uređen ~)* (primjer iz teksta *livada /travnjak/* nalazi se ispod fotografije s visokom travom i poljskim cvijećem) što odgovara samo značenju lekseme *livada* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 599, 1343); treće, *pokožica* je *tanka opna, kožica koja se pohvata po površini čega (npr. kuhana mlijeka), tanki površinski sloj kože, svlak, košuljica, tanki površinski sloj biljnih plodova, lišća i dr., a pokorica označava tanak, lahko lomljiv sloj kore koji se uhvati na površini čega (vode, snijega i sl.)* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 940) i međusobno se isključuju, a na osnovu primjera iz udžbenika (*Na licu lista je sloj ćelija koje čine gornju pokožicu (pokoricu) lista.*) jasno je da se samo *pokožica* može upotrijebiti u ovom kontekstu; četvrto, ni *stablo* i *stabljika* nisu istoznačnice – *stablo* je *dio drveta od korijena do grana, deblo (okrečiti ~)*, *drvo* s *granama* (*kestenova* ~a), *stabljika* je *osnovni organ biljaka papratnjača i sjemenjača iz kojeg niču listovi i kroz koji se provode tvari kojima se biljka hrani (kukuruzova ~)* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1243), te uzimajući u obzir primjer iz udžbenika (*Promatrajući biljku cvjetnicu uočavamo njene organe. Svaki organ ima određenu ulogu. Korijen, stablo (stabljika) i list omogućuju biljci život i rast,...*), nema dileme da je jedini izbor *stabljika*.

Dubleti u udžbenicima *Čitanka 1*, *Čitanka 2*, *Čitanka 3*, *Naš jezik 5*

U usporedbi s udžbenicima namijenjenih predmetu *Moja okolina*, čitanke ne sadrže veliki broj dvostrukosti i višestrukosti. Jedan od razloga jeste što su najveći dijelovi sadržaja čitanke tekstovi različitih autora (pjesme, priče i sl.), te je znatno i manji obim teksta samih autora čitanke. S druge strane, u njima postoji dio nazvan *Obogati svoj rječnik*, u kojem se tumače nepoznate riječi iz pjesama, priči i sl. i koji na taj način upoznaje učenike s novim riječima (nekada su značenja opisana, nekada je kao tumač ponuđen sinonim), no u tom dijelu nije korištena ni kosa crta ni zagrada, nego crta iza koje stoji opis značenja ili sinonim. Premda je to sasvim drugačiji zadatak od navođenja dubleta u samom tekstu (nepoznata riječ može biti iz sloja leksike koji nije standardan, od narječja, dijalekta, mjesnog govora preko obilježenog značenja do razgovornog jezika i žargonizama), obratit ćemo pažnju i na ovaj dio, u prvom redu na sinonim kojim se tumači nepoznata riječ.

Udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole *Čitanka* (2011)

U *Čitanci* za prvi razred rijetki su ovakvi primjeri te sa zagradom nije zabilježen niti jedan primjer; s kosom crtom napisani su primjeri *glas/slovo*, *pitalica/mozgalica*, *pitalica/pjevalica*. U dijelu *Obogati svoj rječnik* tri su primjera pojašnjena sinonimom.⁴⁵

⁴⁵ Izostavljeni su primjeri tumačeni opisom značenja.

Primjeri s kosom crtom: *UČIMO GLAS/SLOVO* (Č 1, str. 48, 50, 52, 54, 56, 60, 62, 64, 66, 68, 72, 74, 76, 78, 80, 86, 88, 90, 94, 96, 98, 100, 102, 104, 106, 108, 110, 112); *PITALICE/MOZGALICE* (Č 1, str. 131); *PITALICA/PJEVALICA* (Č 1, str. 131).

Obogati svoj rječnik: *LUG – ŠUMICA* (Č 1, str. 31); *DRUM – PUT* (Č 1, str. 132); *ŽBUN – GRM* (Č 1, str. 132).

Naravno, *glas* i *slovo* nisu sinonimi – niti ćemo ih posmatrati kao dublete niti ćemo shvatati da su ih autori tako željeli prikazati. Stoga ćemo samo ukazati pažnju na upotrebu kose crte: kosa crta kao pravopisni znak u ovom slučaju izjednačava posve različite pojmove, te se na njenom mjestu morao naći veznik *i*: *učimo glas i slovo*. Tako bi se znatno lakše postigao obrazovni ishod nastave za predmet Bosanski jezik i književnost za prvi razred devetogodišnje osnovne škole: „Učenici su usvojili pojmove: glas, slovo, slog, riječ.“⁴⁶ Primjer *pitalica/mozgalica* sadrži leksemu *mozgalica*, u skorije vrijeme vrlo popularnu i čestu za označavanje zagonetki, no ona nije unesena u *Rječnik*, a glagol *mozgati* označen je da pripada razgovornom jeziku (Halilović, Palić i Šehović 2010: 674), što navodi na zaključak da bi, u najboljem slučaju, i *mozgalica* imala istu etiketu; primjer *pitalica/pjevalica* opet sadrži leksemu koju *Rječnik* ne navodi, ali navodi *pitalica (zagonetka u obliku pitanja)* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 901). Leksema *lug* u *Rječniku* je pojašnjena sinonimom *šumica* (i sinonimima *šuma*, *šumarak*, *gaj*), uz jedno značenje lekseme *put* naveden je sinonim *drum*, a uz *žbun* sinonim *grm* i obrnuto (Halilović, Palić i Šehović 2010: 605; 1095; 1538, 340).

Udžbenik za drugi razred devetogodišnje osnovne škole *Čitanka* (2011)

I *Čitanka* za drugi razred ima u dijelu teksta autora tek pokoji primjer dubleta, obilježenih kosom crtom (svega dva slučaja), te navedene s veznikom *ili* (jedanput), ali i primjere odvojene zarezima te kosom crtom.

Dubleti s kosom crtom: *biblioteka/knjižnica* (Č 2, str. 7); *vlastiti/osobni* (Č 2, str. 8).

Dubleti s veznikom *ili*: *pisac ili spisatelj/spisateljica* (Č 2, str. 7).

Dubleti i sa zarezima i s kosom crtom: *nena, nana, baka* (Č 2, str. 78); *baka/nana* (Č 2, str. 80).

Uz pridjev *vlastit* nije naveden sinonim *osoban* (niti *osobni* u određenom vidu) (*izriče ili pojačava pripadanje /često pri razlikovanju ili suprotstavljanju onih kojima šta pripada/*), ali jeste uz pridjev *osoban* (odr. *osobni*) pridjev *vlastiti* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1445; 845), stoga ih prihvatamo kao dublete. *Pisac* i *spisatelj* jesu leksički dubleti, s tim što uz *spisatelj* stoji etiketa *ekspr.* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 900; 1231). Ovdje se da naslutiti da je veznik *ili* poslužio kao zamjena za kosu crtu, jer je ona već korištena za uvođenje muškog i ženskog roda imenica.

Osim leksičkih, koje prevladavaju u svim ostalim udžbenicima, u ovom udžbeniku, shodno njegovom cilju i postavljenim zadacima, susreću se i pravopisne višestrukosti. Naime, uz naslov jedinice *Glas h u riječima i izgovoru* po prvi put učenici se upoznaju s pravopisnim dubletima bosanskoga jezika, a koje se tiču pisanja riječi sa *h* ili bez njega.

Pravopisni dubleti s crtom: *sat – sahat, marama – mahrama, lako – laško* (Č 2, str. 25).

Pravopis bosanskoga jezika regulirao je dublete *sat / sahat* i *marama / mahrama*, ali prilog (i pridjev) *laško* jedini je lik prihvaćen u ovom pravopisnom izdanju (Halilović 1996: 496; 323;

⁴⁶ <https://mozks-ksb.ba/wp-content/uploads/2019/11/Nastavni-plan-i-program-od-I-do-V-razreda-devetogodisnje-osnovne-skole-za-skole-koje-realiziraju-nastavu-na-bosanskom-jeziku.pdf> (pristup 2. 11. 2024)

310, 311). S obzirom na godinu izdanja udžbenika (2011), uzet ćemo u obzir i promijenjeni odnos spram ovih likova u *Rječniku: sahat* je obilježeno etiketama *razg. ekspr.*, a uz *sat* opet stoji lik *sahat* s etiketom *razg.*; *marama* i *mahrma* imaju jednak status; *lako* je obilježeno etiketom *razg.* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1168, 1177; 629, 620). Dakle, niti jedan od ovih normativnih priručnika nije primijenjen ni poštovan u potpunosti u ovom udžbeniku glede ovih likova. No, kako se i ovaj udžbenik i danas koristi u nastavi, sagledat ćemo ova pitanja i u svjetlu drugog izdanja *Pravopisa bosanskoga jezika* (2017): dubletni su *lahko* i *lako*, *mahrma* i *marama*, no samo je normirano *sat* (ali: *edžel-sahat*, *kudret-sahat*, *sahat-kula*) (Halilović 2017: 122; 123). Prema tome, ovako postavljene dublete iz udžbenika nisu bili u saglasnosti s tadašnjim normativnim priručnicima niti su saglasni s aktuelnim pravopisnim izdanjem.

Nadalje, poseban zadatak predmeta i njegovog udžbenika jeste bogaćenje rječnika, pa se gotovo redovno uz književni tekst nalazi dio s naslovom *Obogatimo rječnik*, u kojem su pojašnjenja riječi za koje se pretpostavlja da će biti nepoznate ili manje poznate učenicima. Ovdje smo izdvojili one primjere koji nemaju opis značenja, nego su pojašnjeni drugom riječju.

Obogatimo rječnik: *ušesa* – *uši* (Č 2, str. 9); *zdenac* – *bunar* (Č 2, str. 10); *nag* – *go* (Č 2, str. 15); *uže* – *konopac* (Č 2, str. 15); *povjetarac* – *vjetar* (Č 2, str. 15); *ćaskati* – *razgovarati* (Č 2, str. 17); *srdžba* – *ljutnja* (Č 2, str. 32); *aždaha* – *zmaj* (Č 2, str. 41); *žbun* – *grm* (Č 2, str. 45); *zacopati se* – *zaljubiti se* (Č 2, str. 51); *otmjén* – *pristojan* (Č 2, str. 52); *raskriliti* – *raširiti* (Č 2, str. 58); *pomrčina* – *mrak* (Č 2, str. 62); *pregača* – *kecelja* (Č 2, str. 67); *faliti* – *nedostajati* (Č 2, str. 72); *sjeta* – *tuga* (Č 2, str. 72); *njihati* – *ljuljati* (Č 2, str. 74); *kuditi* – *grditi* (Č 2, str. 86); *spopasti* – *napasti* (Č 2, str. 86); *delija* – *junak* (Č 2, str. 92); *hulja* – *pokvarenjak* (Č 2, str. 92); *ćuvik* – *brdo* (Č 2, str. 92); *dživdžan* – *vrabac* (Č 2, str. 95); *dućan* – *trgovina* (Č 2, str. 84); *krijesnica* – *svitac* (Č 2, str. 95); *prvorazredan* – *najbolji* (Č 2, str. 95); *uto* – *tada* (Č 2, str. 95). Jednakog su statusa u bosanskome članovi sljedećih parova i u određenim kontekstima potpuni sinonimi (navedeni uz značenja): *zdenac* i *bunar*, *nag* i *go*, *uže* i *konopac*, *raskriliti* i *raširiti*, *pomrčina* i *mrak*, *pregača* i *kecelja*, *njihati* i *ljuljati*, *hulja* i *pokvarenjak*, *dućan* i *trgovina*, *krijesnica* i *svitac*, *uto* – *tada* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1517, 100; 697, 322; 1417, 529; 1108; 954, 674; 1006, 497; 780, 612; 374; 552, 1279; 1404); ovdje se može navesti i primjer *prvorazredan* i *najbolji* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1088)⁴⁷; uz *ćuvik* je upisan sinonim *brdo* (obrnuto ne) (Halilović, Palić i Šehović 2010: 153, 1347), ali kako se tumači *ćuvik*, jasno je navođenje sinonima *brdo*. Pojedine lekseme koje su zahtijevale navođenje značenja ili sinonima imaju u *Rječniku* kakvu upotrebnu etiketu – naravno, to su primjeri iz određenih književnih tekstova, pa ih ne ocjenjujemo drugačije (*zacopati se* – *žarg. jako se zaljubiti*; *faliti* – *razg. nedostajati*, *delija* – *ekspr. junak, junačina* /Halilović, Palić i Šehović 2010: 280; 168; 1466/). Na kraju navodimo primjere uz koje su navedeni kao sinonimi članovi koji nisu upisani u *Rječniku* uz njihovo značenje kao sinonimi, te se na njihovo mjesto mogao upisati kakav drugi od ponuđenih ili pak i uz njih dati opis značenja: *povjetarac* (slab, lahak vjetar; lahor, vjetrić), *ćaskati* (opušteno razgovarati o svakodnevnim temama, prepustiti se lahko razgovoru; čavrljati, čakulati), *srdžba* (vrlo jaka ljutnja, gnjev, ljutina, srditost); *aždaha* (ogromna proždrljiva neman), *otmjén* (koji je uglađena ponašanja, koji ima fino ponašanje; koji se lijepo i elegantno oblači, elegantan; koji se odlikuje kvalitetom i ljepotom; koji je na visokoj cijeni; istančan, rafiniran, sofisticiran), *sjeta* (stanje blage, tihe tuge, potištenosti izazvane čime lijepim što je

⁴⁷ Koji spada u prvi razred, klasu, koji je najbolji u svojoj vrsti; odličan, izvrstan, izvanredan.

prošlo ili nestalo; melanholija), *kuditi* (nalaziti i iznositi mahane, nedostatke koga ili čega; ocrnjivati), *spopasti* (naglo uhvatiti, dohvatiti; zgrabiti, ščepati; naglo obuzeti, uhvatiti, zahvatiti, prožeti) (Halilović, Palić i Šehović 2010: 988; 149; 1239; 39; 855; 1199; 566; 1233). Sličnu namjenu ima i dio s naslovom *Možemo kazati drukčije*.

Možemo kazati drukčije: *pastir – čoban* (Č 2, str. 84); *usnule – zaspale* (Č 2, str. 84); *lakom – pohlepan, gramziv* (Č 2, str. 84); *susjed – komšija* (Č 2, str. 84).

Pastir i *čoban*⁴⁸ jesu leksički dubleti, potpuni sinonimi; uz *usnuti* (jez. knjiž.) upisan je sinonim *zaspati*, kao i uz *lakom* sinonimi *pohlepan, gramziv* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 882, 142; 1396; 582), stoga je njihovo navođenje sasvim korektno.

Udžbenik za treći razred devetogodišnje osnovne škole *Čitanka* (2013)

Kao i već analizirane čitanke, i *Čitanka* za treći razred ne sadrži veliki broj dubleta: bilježimo svega nekoliko primjera s kosom crtom, sa zagradom i veznikom *ili*.

Dubleti s kosom crtom: *glas/slovo* (Č 3, str. 77, 111, 112, 119)⁴⁹.

Dubleti sa zagradom: *OPĆE (ZAJEDNIČKE) IMENICE* (Č 3, str. 81, 82, 83).

Dubleti sa zagradom i veznikom *ili*: *završetak (ili kraj)* (Č 3, str. 138).

Još jedanput napominjemo kako bi se umjesto kose crte morao koristiti veznik između *glas* i *slovo*, kao što je i učinjeno u jednom primjeru (*GLAS I SLOVO H U IZGOVORU I PISANJU* /Č 3, str. 118/), imajući u vidu da je jedan od obrazovnih ishoda još u drugom razredu glasio: „Učenici razlikuju glas i slovo.“⁵⁰ Imenice koje imenuju skup bića, predmeta i pojava sa zajedničkim osobinama ili označavaju bilo kojeg pripadnika istog skupa nazivaju se *opće* ili *zajedničke* imenice (Jahić, Halilović i Palić 2000: 188), pa su se oba naziva ove vrste imenica i ponudila u ovom udžbeniku. *Završetak* i *kraj* sinonimi su jednakog statusa u bosanskome (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1514, 545).

Obogati svoj rječnik: *boljka – bolest, prepirati se – svađati se, zaprepastiti se – iznenaditi se* (Č 3, str. 33); *kruh – hljeb* (Č 3, str. 41); *sustati – umoriti se* (Č 3, str. 63); *bostan – lubenica* (Č 3, str. 95); *đul – ruža* (Č 3, str. 112), *odan – vjeran* (Č 3, str. 158).

Napominjemo opet da su se brojne riječi tumačile u dijelu *Obogati svoj rječnik*, a mi smo izdvojili tek nekoliko uz koje piše odgovarajući sinonim (naravno, njihov status u standardnom jeziku neupitan je) (Halilović, Palić i Šehović 2010: 82; 1017; 1498; 560; 1270; 85; 256; 759).

Naš jezik za 5. razred devetogodišnje osnovne škole (2008)

Ovaj udžbenik broji najviše dubletnih parova čiji je drugi član u zagradi, ali i primjera s dva člana u zagradi, potom dubleta s kosom crtom te veznikom *ili*.

Dubleti s kosom crtom: *subjekat/subjekt* (NJ 5, str. 25); *objekat/objekt* (NJ 5, str. 37); *tačka / točka* (NJ 5, str. 67); *uzvičnik / uskličnik* (NJ 5, str. 67).

⁴⁸ Prvo, ova imenica ima i dubletni lik *čobanin* u jednini upisan i u *Rječniku* i u *Pravopisu bosanskoga jezika* (Halilović 2017: 230), drugo, u prvom pravopisnom izdanju samo je ubilježeno *čoban* (Halilović 1996: 192), i treće, *Gramatika bosanskoga jezika* navodi samo oblik sa *-in* u jednini kao sastavni dio osnove, a ove imenice i druge slične imenice koje u jednini imaju *-in* u sastavu osnove grade oblike množine odbacivanjem tog sufiksa, te na okrnjenu osnovu dobivaju nastavke za množinu (*čobanin – čobani, otočanin – otočani, paganin – pagani, Bugarin – Bugari, Norvežanin – Norvežani* i sl.) (Jahić, Halilović i Palić 2000: 202).

⁴⁹ *Glasovi koji se brže izgovaraju zovu se SUGLASNICI. Ima ih 25. To su svi ostali glasovi/slova abecede. Ti već znaš da su glasovi/slova Č i Ć različiti. Iz pjesme pročitaj samo riječi u kojima se nalaze glasovi/slova Č i Ć.*

⁵⁰ <https://mozks-ksb.ba/wp-content/uploads/2019/11/Nastavni-plan-i-program-od-I-do-V-razreda-devetogodisnje-osnovne-skole-za-skole-koje-realiziraju-nastavu-na-bosanskom-jeziku.pdf> (pristup 2. 11. 2024)

Dubleti sa zagradom: *standardni (književni) jezik* (NJ 5, str. 6), *književni (standardni) jezik* (NJ 5, str. 6); *stvarne (predmetne ili konkretne)* i *nestvarne (mislene ili apstraktne) imenice* (NJ 5, str. 14); *pauza (stanka)* (NJ 5, str. 82); *dijaloški (razgovorni) oblik* (NJ 5, str. 91); *sjeta (tuga)* (NJ 5, str. 116); *raspravljati (diskutovati)* (NJ 5, str. 139).

Dubleti s veznikom *ili*: *narodni ili pučki govor* (NJ 5, str. 6); *poređenje ili komparacija* (NJ 5, str. 22).

Kosom crtom uvedeni su fonološki dubleti: jedan dublet s likovima u kojima se prepoznaje vokalska alternacija *a/o (tačka/točka)*, te dva s likovima u kojima se javlja nepostojano *a (subjekat/subjekt, objekat/objekt)*. Likove *tačka* i *točka* jezički standard bosanskoga ne prihvata kao dublet – *točka* nije normiran lik ni u pravopisnoj literaturi (Halilović 1996: 551; Halilović 691), ni u *Rječniku* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1312), dakle, samo je prihvaćen lik sa *a*. Likovi *subjekat* i *subjekt*, *objekat* i *objekt* prihvaćeni su u pravopisnim izdanjima (Halilović 1996: 526, 368; Halilović 2017: 669, 468), ali je u *Rječniku* liku *subjekt* data prednost, dok je uz *objekt* upisan fonološki dubletni lik *objekat* bez upute o njihovom odnosu (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1262, 785). Ni *uzvičnik* i *uskličnik* nisu jednakog statusa, prvi ima prednost (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1416, 1394). Premda se u nauci o jeziku na našim prostorima *književni jezik* i *standardni jezik* koristilo za označavanje istoga pojma (autonomnog vida jezika, uvijek normiranog i funkcionalno polivalentnoga), i bilo je i pobornika i protivnika tog izjednačavanja, u *Rječniku* je jedino *standardni jezik* prihvaćen kao ustaljeni spoj riječi u ovom značenju (Halilović, Palić i Šehović 2010: 470-471). Za obje skupine imenica ponuđeni su i svi njihovi nazivi navedeni u *Gramatici bosanskoga jezika: stvarne, predmetne, konkretne imenice*, s jedne, *nestvarne, mislene, apstraktne imenice*, s druge strane, a *poređenje* i *komparacija* odabrani su od naziva *poređenje, komparacija, stepenovanje, stupnjevanje* iz *Gramatike* (Jahić, Halilović i Palić 2000: 187; 238). *Diskutovati* i *raspravljati* imaju jednako značenje i uz *diskutovati*, tj. *diskutirati* naveden je sinonim *raspravljati*, a *pauza* i *stanka* jesu dubleti, no *stanka* ima etiketu *ekspr.* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 191, 1112; 885, 1245). Uz *dijalog* (razgovor između dviju osoba) i *dijaloški* (koji se odnosi na dijalog: ~ *oblik*) nisu navedeni sinonimi *razgovor* (usmena razmjena mišljenja, stavova itd. između dviju ili više osoba; odvija se neposredno) i *razgovorni* (koji se odnosi na razgovor: ~ *jezik*), ni obrnuto (Halilović, Palić i Šehović 2010: 183, 1123). Pridjev *narodni* označava *koji pripada narodu, nacionalni* te *koji je tipičan za narod, narodski*, a pridjev *pučki* *odnosi se na puk, narodni* (Halilović, Palić i Šehović 2010: 720, 1091), no za označavanje idioma nema podataka da li se *narodni govor* i *pučki govor* koristite s jednakom vrijednošću.

Dubleti u udžbenicima *Muzička/glazbena kultura 1, Muzička/glazbena kultura 2, Muzička/glazbena kultura 3, Muzička/glazbena kultura 4, Muzička/glazbena kultura 5*

S obzirom na to da tekstovi pjesama čine glavninu teksta ovih udžbenika i da je u odnosu na njih tekst autora u znatno manjem obimu, i broj dubleta je proporcionalno umanjen. Ono što je vrlo interesantno jeste da se u svim naslovima udžbenika nalaze leksički dubleti *muzički* i *glazbeni*.

Udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole *Muzička/gGlazbena kultura* (2011)

Dubleti s kosom crtom: *MUZIČKA/GLAZBENA KULTURA* (MGK 1, naslov).

Jedan je primjer zabilježen u ovom udžbeniku i to u samom naslovu. U *Rječniku* su *muzika* i *glazba* dubleti, ali je liku *muzika* data prednost u odnosu na *glazba*; dalje, tumačeći postupke navođenja dubleta, slijedi da *muzički* i *glazbeni* nisu u istom statusu kao imenice *muzika* i *glazba* – samo je prihvatljivo *muzički*, kao što je samo prihvatljivo i *muzičar*, ne i *glazbenik*⁵¹ (Halilović, Palić i Šehović 2010: 684, 317). Stoga nije najjasnije kakav je odnos norme spram ovih dubleta (da li se radi u postupku s izričitom namjerom da se imenici *glazba* da status prihvatljivog lika, a ostalim izvedenicama ne /što opet nije razumljivo/ ili je riječ o slučajnom previdu u nenavođenju sinonima uz *muzički* i *muzičar* kao uz *muzika* /što je opet malo vjerovatno, jer se odredničke riječi nalaze u nizu *muzičar*, *muzički*, *muzika*/). (U prvom izdanju *Pravopisa bosanskoga jezika* /1996/ upisane su i riječi *glazba* i *glazbeni* u dodatku *Pravopisni rječnik*, a u drugom su izostavljene na tom mjestu /Halilović 1996: 237; Halilović 2017: 288/). Sve navedeno ne daje nam za pravo da *glazbeni* označimo nestandardnim likom u bosanskome. No, valja naglasiti da se ovi dubleti ne navode više u tekstu udžbenika (samo se koristi *muzika* /MGK 1, str. 3, 15, 22, 24, 38, 49, 57, 62, 71, 73, 78/, te *muzičar* /MGK 1, str. 28/, *muzički* /MGK 1, str. 55/).

Udžbenik za drugi razred devetogodišnje osnovne škole *Muzička/Glazbena kultura* (2011)

Nešto veći broj dubleta korišteno je u ovom udžbeniku negoli u prethodnom. Uglavnom su to sinonimi vezani za muzičku terminologiju koji učenici sreću po prvi put i isključivo u okviru predmeta kome je namijenjen udžbenik.

Dubleti s kosom crtom: *MUZIČKA/GLAZBENA KULTURA* (MGK 2; naslov i predgovor); *duhački/puhački* (MGK 2, str. 26); *dvodijelna/dvodobna mjera* (MGK 2, str. 55, 59); *hor/zbor* (MGK 2, str. 68, 76).

Dubleti sa zagradom: *vezano (legato)* (MGK 2, str. 30); *povezano (legato)* (MGK 2, str. 33); *isprekidano (staccato)* (MGK 2, str. 30, 33); *trodijelna (trodobna) mjera* (MGK 2, str. 46).

Dubleti i s kosom crtom i sa zagradom: *četverodijelna (četverodobna) mjera* (MGK 2, str. 47); *četverodijelna/četverodobna mjera* (MGK 2, str. 50).

Sam naslov ovog udžbenika sadrži dublete *muzički/glazbeni*, koji se može pronaći još jedanput (u predgovoru) (u preostalom tekstu koristi se uglavnom samo prvi, pa je *muzika* /MGK 2, str. 7, 24, 29/, kao i *muzički* /MGK 2, str. 38/, *muzičar* /MGK 2, str. 46, 48, 50, 65, 79/). *Duhački* i *puhački*, *hor* i *zbor* leksički su dubleti jednakog statusa u bosanskome (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1091, 241; 367, 1516). Ostali dubleti vezani su za sinonimne muzičke nazive.

⁵¹ Uz imenicu *muzika* nakon opisa značenja naveden je sinonim *glazba* (uz *glazba* stoji v. *muzika*). Uz pridjev *muzički* nije upisan pridjev *glazbeni* kao sinonim (uz *glazbeni* stoji v. *muzički*), kao što nije ni uz *muzičar* upisano *glazbenik* (uz *glazbenik* stoji v. *muzičar*). Prvi postupak proglašava imenice *muzika* i *glazba* prihvatljivim, uz prednost lika *muzika*, a drugi i treći likove *glazbeni* i *glazbenik* ne prihvata kao likove standardizirane u bosanskome.

Udžbenik za treći razred devetogodišnje osnovne škole *Muzička/Glazbena kultura* (2011)

Dubleti nisu izostali ni u ovom udžbeniku, kako oni iz općeupotrebne leksike tako i oni stručni.

Dubleti s kosom crtom: *MUZIČKA/GLAZBENA KULUTURA* (MGK 3, naslov); *nana/baka* (MGK 3, str. 20), *baka/nana/nena* (MGK 3, str. 78); *hor/zbor* (MGK 3, str. 32, 73, 103); *četverodijelna/četverodobna mjera* (MGK 3, str. 33, 42, 49).

Dubleti sa zagradom: *refren (pripjev)* (MGK 3, str. 35); *ponavljanje (repeticija)* (MGK 3, str. 37).

Dubleti i s kosom crtom i sa zagradom: *dvodijelna/dvodobna mjera* (MGK 3, str. 10), *dvodijelna (dvodobna) mjera* (MGK 3, str. 29); *trodijelna/trodobna mjera* (MGK 3, str. 33, 49), *trodijelna (trodobna) mjera* (MGK 3, str. 41, 88).

I u ovom slučaju se *muzički* i *glazbeni* koristi u naslovu (u tekstu udžbenika u upotrebi je *muzika* /MGK 3, str. 26, 60/, *muzički* /MGK 3, str. 37, 60, 74, 86, 102/). *Refren* i *pripjev*, *ponavljanje* i *repeticija* dubleti su jednakog statusa u bosanskome (Halilović, Palić i Šehović 2010: 1139, 1046; 1143). Preostali dubleti su ili već komentirani ili se tiču struke.

Udžbenik za četvrti razred devetogodišnje osnovne škole *Muzička/glazbena kultura* (2007)

Nekoliko dubleta zabilježeno je i u ovom udžbeniku, svi su leksičke prirode i značenja vezanog za oblast muzike.

Dubleti s kosom crtom: *MUZIČKA/GLAZBENA KULTURA* (MGK 4, naslov, Riječ nastavniku); *dvodijelna/dvodobna mjera* (MGK 4, str. 6, 10, 69); *četverodijelna/četverodobna mjera* (MGK 4, str. 9, 19, 22); *trodijelna / trodobna mjera* (MGK 4, str. 42).

Dubleti s veznikom ili: *dvodijelni ili dvodobni takt* (MGK 4, str. 7).

Dubleti s kosom crtom i s veznikom ili: *hor/zbor* (MGK 4, str. 16), *hor ili zbor* (MGK 4, str. 21).

Još jednom susrećemo postupak uvođenja dubleta *muzički* i *glazbeni* u naslovu, a u tekstu korištenje samo jednoga od njih – *muzički* (MGK 4, str. 4, 18, 35, 62, 65, 75, 88, 90) (kao i *muzika* /MGK 4, str. 17, 22, 35/, *mužičari* /MGK 4, str. 9, 17, 77/). Ine dublete već smo susreli.

Udžbenik za peti razred devetogodišnje osnovne škole *Muzička/glazbena kultura* (2008)

Najmanji broj dubleta sadržano je u ovom udžbeniku. To vrijedi i u odnosu na druge udžbenike muzičke kulture kao i sve druge obuhvaćene ovim istraživanjem.

Dubleti s kosom crtom: *MUZIČKA/GLAZBENA KULUTURA* (MGK 5, naslov, Uvodna riječ).

Dubleti s veznikom ili: *takt ili muzička mjera* (MGK 5, str. 31); *jedinica mjere ili doba* (MGK 5, str. 31).

Izdvojeni dubleti su već komentirani ili se tiču termina iz muzike (za to su ipak potrebni specijalizirani rječnici ili savjetnici kojih u ovom trenutku za bosanski jezik nema).

Zaključna razmatranja

Nakon provedenog istraživanja, izdvajanja dubleta iz udžbenika, te njihovim poređenjem s normativnom literaturom bosanskoga jezika, istaknut ćemo nekoliko zaključaka koji su se nametnuli kao najvažniji.

- Od svih istraženih udžbenika za razrednu nastavu posebno se ističu udžbenici namijenjeni za predmet Moja okolina po dosta velikom broju dubleta koji su ponuđeni u tekstovima. To je i razumljivo – s jedne strane, sadržaj udžbenika u potpunosti čini tekst samih autora (a ne književni tekstovi ili tekstovi pjesama), a s druge strane, raznovrsni su sadržaji glede oblasti iz života (saobraćaj, kultura, porodica, godišnja doba itd.), u kojima se javlja potreba za upoznavanjem ili tumačenjem pojedinih riječi, pojmova, naziva.
- Najveći broj pronađenih dubleta jesu leksički, a potvrđen je i manji broj fonoloških i pravopisnih dubleta. Uglavnom se radi o dvostrukim rješenjima, dosta su rjeđa ona s tri izbora.
- Uočen je različit način obilježavanja dubleta (kosom crtom, zagradom, veznikom *ili*), kako i među udžbenicima tako i u okviru jednog izvora. Nerijetki su primjeri obilježeni na dva načina, iz čega postaje jasno da nisu postojale određene upute, smjernice autorima i lektorima za obilježavanje ovakvih primjera u udžbenicima kako bi se u svim udžbenicima na isti način pristupilo ovoj pojavi. Stoga ukazujemo na potrebu propisivanja upotrebe jezika u udžbenicima. Sigurni smo da bi precizne i jasne upute kako se šta bilježi u udžbenicima (i autorima, i učiteljima, a najvažnije učenicima, jer su njima namijenjeni) bile od velikog značaja i uveliko bi olakšale usvajanje i samog sadržaja, a posredno i odlika standardnog jezika. Još jednom napominjemo da se u svim udžbenicima poštuje rodna ravnopravnost i obilježava kosom crtom, dakle, učenici se upoznaju i navikavaju od prvog školskoga dana da se bira jedna riječ s lijeve ili desne strane kose crte, a da su obje „dobre“, pa bi i za primjere gdje se ukaže potreba za dubletnim rješenjima to bilo dobro rješenje bar u nižim razredima. Pošto se zagrada može koristiti i u drugim slučajevima kada služi za pojašnjenje, naknadno obrazloženje, npr. *Kaktusi najbolje rastu u pustinji (pijesku)*. (MO 3, str. 29), upisivanje dubleta u zagradu može dovesti do pogrešne interpretacije i shvatanja ovih dviju pojava što smo i istakli u nekoliko navrata. Kada učenici nauče koristiti i interpretirati i ostale pravopisne i interpunkcijske znakove, onda se mogu sinonimi upisivati i unutar zagrada.
- Pored jednakovrijednih dubleta u bosanskom jezičkom standardu (njih je najveći broj), prisutni su i dubleti od kojih se jednome daje prednost, ali i oni koji nisu prihvatljivi, npr. likovi *kemija*, *kloroform*, *kambij*, *točka*, *polni*, *kazalište*, *bioskop*, *vlak*, *tjedan* itd. potom oni koji nikako nisu ni uvršteni u *Rječnik bosanskoga jezika* (npr. *sitnozor*, *dupin*, *pastrva*, *mrmak*, *udruga*, *stojište*, *časovnik*), te oni koji pripadaju razgovornom jeziku (npr. *tene*, *mozgalica*, *štala*, *tjeme*). Dalje, kao sinonimi predstavljane su riječi koje to nisu (npr. *livada* i *travnjak*; *lupa*, *leće*, *povećalo* i *sočivo*; *pokožica* i *pokorica*; *glas* i *slovo*). Usto su zabilježeni i takvi primjeri s pravopisnim greškama. Iz svega proizlazi da je opet sve ostavljeno i prepušteno – učitelju. Učitelj mora od ponuđenih dubleta naznačiti učenicima koji nije nikako prihvatljiv u bosanskome i uputiti ih na onaj koji jeste kako bi učenici usvojili standardne likove bosanskog jezika (a to podrazumijeva da poznaje i normu hrvatskoga i srpskoga, te sve međusobne razlike triju jezika kako bi jasno tumačio pojedine pojave, jer su poneki upisivani dubleti standardizirani u hrvatskome ili srpskome, ali ne i u bosanskome). To je svakako dodatni teret na već

bremeniti posao učitelja, a valja i priznati da takvi udžbenici samo otežavaju rad i podučavanje u učionici.

- Udžbenici koji se koriste u nastavi moraju biti usaglašeni s aktuelnom jezičkom normom, pa tako i svaka promjena u normativnim tokovima mora imati svoj odraz u udžbenicima. Podučavanje pomoću udžbenika koji ne prate promjene u normi jednako je loše kao i podučavanje iz udžbenika koji sadrže likove koji nisu standardni.

Na koncu, sumirajući sve navedeno, dobili smo i odgovor na pitanje kakav su *ciljani jezik* kod učenika razvijali ovi udžbenici (i kakav još razvijaju ako se koriste). Namjera je bila takva da se učenici upoznaju sa što većim brojem dvostrukosti i višestrukosti, kako bi se razvijala i komunikacijska kompetencija i usvojile temeljne odlike standardnog jezika, no kako bi se cilj ispunio, potrebno je mnogo više od toga – počevši od propisa o aktualnim normativnim priručnicima u skladu s kojima će se i pripremati udžbenici, preko savjetnika koji će premostiti nejasnoće i dileme vezane za ovaj nivo usvajanja gramatičke i leksičke norme, do organizacije naučnih skupova i projekata koji će se studiozno i kontinuirano baviti svim ovim pitanjima, pa i pitanjima da li jezik udžbenika od prvog razreda osnovne škole treba sadržavati ovako ponuđene dublete ili ne, te i to da li su naslovi kao npr. *PORODIČNI/OBITELJSKI PRAZNICI/BLAGDANI* (MO 2, str. 56) ili rečenice *Knjigu piše pisac ili spisatelj/spisateljica, a čita čitalac/čitateljica. Nadam se da si i ti vrijedan čitalac/vrijedna čitateljica i da si se upisao/upisala u biblioteku/knjižnicu. U biblioteci radi bibliotekar/bibliotekarka.* (Č 2, str. 7) razumljivi i prilagođeni učenicima u drugom razredu osnovne škole, imaju li svoju svrhu i treba li da se nađu u školskim udžbenicima za razrednu nastavu.

Izvori

1. *Moja okolina: radni udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole*, Zinaida Livnjak, Sarajevo Publishing, 2011.
2. *Moja okolina: udžbenik za drugi razred devetogodišnje osnovne škole*, Zinaida Livnjak, Sarajevo Publishing, 2011.
3. *Moja okolina: udžbenik za treći razred devetogodišnje osnovne škole*, Zinaida Livnjak, Sarajevo Publishing, 2011.
4. *Moja okolina: udžbenik za četvrti razred devetogodišnje osnovne škole*, Sabaheta Bijedić, Zinaida Livnjak, Sarajevo Publishing, 2007.
5. *Društvo: udžbenik za 5. razred devetogodišnje osnovne škole*, Enisa Kulašin, Bosanska knjiga, Sarajevo, 2018.
6. *Priroda: udžbenik za 5. razred devetogodišnje osnovne škole*, Zijad Numić, Naida Vidović, Bosanska riječ, Sarajevo, 2008.
7. *Čitanka: radni udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole*, Hadžem Hajdarević, Mirsad Bećirbašić, Belma Dilberović, Sarajevo Publishing, 2011.
8. *Čitanka: za drugi razred devetogodišnje osnovne škole*, Mirsad Bećirbašić, Rasema Pelidija, Belma Dilberović, Sarajevo Publishing, 2011.
9. *Čitanka: za treći razred devetogodišnje osnovne škole*, Belma Dilberović, Sarajevo Publishing, 2011.
10. *Naš jezik za 5. razred devetogodišnje osnovne škole*, Zdravka Zekić, Željko Ivanković, Muhidin Džanko, Bosanska riječ, Sarajevo, 2008.